

Inhoud

Vooraf

DEEL I HET VERTREK

1. Een ovaal spinnenweb 15
2. Geen kind meer 21
3. Hoor mijn lied, Violetta 28
4. Een machtig stromende rivier 34

DEEL II DE STREEP

1. Het bezinksel van hoogdravende dromen 49
2. Een 'stadser' 61
3. Zeer glad ijs 67
4. Een lichaam in het koren 79

DEEL III OVER DE GRENS

1. De eerste nacht 89
2. Wapperende stofdoeken 98
3. Overplaatsing 103
4. Operation Superklau 111

DEEL IV VLAGGEN, TROMMELS EN TROMPETTEN

1. Helga Richter 123
2. Bitte nicht über Politik sprechen 128
3. De plaatsvervanger 133
4. Een granieten grenspaal 140

DEEL V DE CONFRONTATIE

1. Oost is oost en west is west 149
2. Een scheutje heimwee 153
3. Transitopaspoort Model O 162
4. De ontmoeting 171

DEEL VI HEIM INS REICH

1. Nu wil ik dansen 181
2. Het bieden was begonnen 188
3. Fontein van sneeuw 199
4. Boternacht 210

Verantwoording 221

Gebruikte literatuur 223

1.

Een ovaal spinnenweb

De aangetekende brief lag naast zijn bord op tafel.

‘Een b-brief uit D-Den Haag,’ had postbode Freek Masteling al vanaf de brug naar moeder Bommer geroepen, die op een zonnige februaridag in 1946 op het erf tussen sloot en stolpboerderij de was van het kroostrijke gezin stond op te hangen. Masteling kende alle dorpsgenoten en door de post die hij bezorgde en de gesprekken die hij er met de ontvanger van de brief of briefkaart over voerde, was hij van alles en iedereen op de hoogte.

‘Het gaat zeker over Jaap,’ zei moeder Jantje, een blik werpend op het stempel van het ministerie van Financiën op de achterkant van de envelop. Ze stak de brief in de zak van haar schort.

‘W-wilt u hier even t-tekenen,’ vroeg Masteling. Hij haalde een pen uit zijn binnenzak en hield de zijkant van zijn leren tas omhoog als stevige ondergrond om Jantje haar handtekening te laten zetten.

‘Wanneer v-vertrekt Jaap nou?’ vroeg hij.

‘Dat zal eerdaags wel gebeuren vrees ik.’

‘Doe hem de g-groeten en zeg maar dat ik ’m m-met de motor naar het s-station van Obdam breng.’

‘Er is hoge post voor je,’ wees zijn moeder Jaap ’s avonds op de brief. ‘Van het ministerie,’ voerde zij de spanning op. ‘JAAP BOMMER,’ las hij op de envelop. Alle ogen waren op hem gericht. Vorig jaar november had hij de sollicitatiebrief geschreven. Het begon al met de aanhef. ‘Zijne Excellentie van het departement van Financiën.’ Met zijn vader had hij zich het hoofd gebroken over de spel-

ling van het woord 'excellentie'. Hoe schreef je dat in godsnaam. Hij peuterde een opening in de hoek van de envelop, pakte een mes van tafel, veegde het schoon aan zijn werkbreek en sneed de envelop open. Nieuwsgierig trok hij de brief eruit en begon te lezen. Het ministerie meldde dat er in de binnendienst voorlopig niemand meer werd aangenomen. Als hij in aanmerking wenste te komen voor de grensdienst, dan diende hij dat 'per omgaande' te berichten.

'Er is geen plaats bij de binnendienst,' zei hij meer in zichzelf dan tegen zijn ouders en de nieuwsgierig toekijkende broers en zusters aan tafel.

'Maar nog wel bij de grensdienst.'

'Staat dat er?' vroeg zijn vader.

'Als ik wil, moet ik me melden.'

'Dat zou ik dan maar doen,' adviseerde zijn vader. 'Je hebt a gezegd, nu moet je ook b zeggen.'

Er was geen keus. Het bedrijf van zijn vader was te klein om vier jongens van het gezin aan het werk te houden. In gedachten had Jaap sinds het bezoek van zijn oom uit Heesch al afscheid genomen van het vertrouwde leventje in het dorp waar hij nu al zesentwintig jaar woonde. Oom Kees, belastingambtenaar en broer van zijn vader, had hem op het idee gebracht naar een baan bij de belasting te solliciteren. 'Alles was één Duitsland,' oreerde oom tijdens een bezoek aan zijn broer in de Wogmeer, kaarsrecht in zijn stoel zittend, lurkend aan een pijp. 'Maar nu worden de grenzen hersteld. In de oorlog zijn veel mannen verdwenen en bij de douane hebben ze jonge jongens nodig.' Zijn mond bewoog in het fiere hoofd, dat los van zijn romp in de ruimte leek te zweven. Een zelfstandig hoofd dat geen tegenspraak duldde. Er speelde een zelfgenoegzame glimlach rond zijn lippen als oom de pijp in zijn hand hield en deze gebruikte om zijn woorden kracht bij te zetten door ermee in de ruimte te priemen.

'Precies wat voor jou.' Het mondstuk van de pijp wees in de

richting van Jaap. 'Je kunt niet alleen hard werken, je kan ook goed leren.'

Jaap dacht aan de tuinbouwschool waar hij voor de oorlog tot 1939 de lessen volgde van zijn vroegere hoofdonderwijzer, meester Overtoom. Van de tweeëntwintig leerlingen waren er dertien overgebleven die voor het examen slaagden, met grote onderlinge verschillen. Er waren diploma's 'met vrucht', 'met veel vrucht' en 'met zeer veel vrucht'. Vier leerlingen ontvingen een diploma 'met zeer veel vrucht'. Jaap was een van hen. Hij had wel in militaire dienst gewild. Het uniform sprak hem aan. Maar zijn vader had zes keer longontsteking gehad en liet zich door de dokter, met steun van de burgemeester, 'invalide' verklaren. Jaap werd kostwinner en uiteindelijk buitengewoon dienstplichtig. In plaats van militair in uniform, gevierd bij de meisjes, stapte hij in kiel en werkbroek naar zijn eerste baas, boer Smal, wiens boerderij nog net in het dorp lag, in het noorden, tegen het eind van de Middenweg, de weg die dwars door het dorp liep, en met de bruggen links en rechts over de sloten er de ruggengraat van vormde. Het hele jaar door lagen er klodders en vegen modder, sporen van banden en wielen op de weg als het bewijs dat men hier de handen uit de mouwen stak en Gods water niet zomaar over de akkers liet stromen. Land was er om te verbouwen, om er vee op te laten grazen, om op te leven, van te leven in de zich altijd maar herhalende cyclus van ploegen, zaaien en oogsten.

Het was een dorp zoals er zoveel waren in Noord-Holland. Maar de Wogmeer had geen kern. Geen kerk, geen plein, geen school. Als er al zoiets als een centraal middelpunt bestond, dan was het café Homan. Daar kwamen de Wogmeeders bij elkaar om een borrel te drinken, te roddelen aan de toog, te kaarten of te biljarten. Te dansen als er kermis was, of een bruiloft. Te praten, nadat ze een dorpsgenoot of familielid ten grave hadden gedragen. Te lachen of te huilen als de toneelvereniging optrad op het hoge podium in de grote zaal.

Een dorp zonder kern. Maar zo zag Jaap zijn dorp niet. Voor hem bestond de Wogmeer uit een levendig lint van boerderijen en tuinderijen, fabrieken en bedrijven, winkels en woningen die werden bewoond door de meest wonderlijke dorpsgenoten. Te midden van dit vertrouwde decor vol bekenden, groeide hij op. De kern van de Wogmeer was zijn ouderlijk huis, dat naar zijn idee precies in het midden van het dorp stond. Een middelpunt als de roos van de schietschijf op de kermis, het gat in de klok van waaruit de cijfers op de wijzerplaat ronddraaiden, het centrum van de aarde. De plek waar alles in de wereld om draaide.

Het dorp was een kleine zeventhonderd hectare groot. In het westen keek je over de weilanden uit naar de kerk van Hensbroek en noordelijker zag je de kerkspits van Obdam. In het oosten, achter het nieuwe voetbalveld, stond donker, breedgeschouderd en enigszins dreigend de katholieke kerk Sint-Georgius. De kerk was zichtbaar vanuit de wijde omgeving en als je hem niet zag, zag hij jou wel. God is overal, had Jaap op school geleerd. Hij herinnerde zich van een aardrijkskundeles dat meester Overtoom de klas de ‘Caarte van de Wog-meer ofte Obdammer Meer’ had laten zien, waarop het dorp stond afgetekend als een ovaal spinnenweb. Links en rechts van de Middenweg liepen witte lijnen tussen de akkers tot aan de dijk. Witte lijnen als de graten van een schol.

‘De Wogmeer is evenals de Schermer, de Beemster en de Wormer in de zeventiende eeuw drooggemalen,’ vertelde Overtoom.

‘Jammer,’ grapte Schilder.

‘Jammer?’ reageerde de meester. ‘Land levert meer op dan water. Ik zou maar goed opletten als ik jou was, want die paar jaar dat je hier op school zit, daar moet je het de rest van je leven mee doen.’

Schilder keek schichtig de klas rond. Ja, ze keken. Allemaal. Overtoom rekte de stilte om daarmee de betekenis van zijn woorden dieper in de boerenkoppen te laten doordringen. Vergeefs. Of waren er die luisterden, begrepen en hun conclusie trokken?

‘Het octrooi om de Wogmeer te bedijken,’ vervolgde Overtoom, ‘is verleend op den achtsten november anno 1607.’ Hij las de tekst die in sierlijke letters onder de kaart was aangebracht op een schild, omrand door krullend gebladerte. ‘En tot Droogh Land gemaakt Sijnde, bevonden groot te syn 726 Morgen 550 Roeden Contribuabel Land.’ Meer dan driehonderd jaar geleden, rekende Jaap uit. Het kwam hem voor als een eeuwigheid. Een onbereikbaar ver verleden. ‘Contribuabel land,’ herhaalde Overtoom. ‘Een woord om je tong over te breken, maar als je denkt aan contributie voor de voetbalclub weet je wat het betekent. Land waar je voor moet betalen, huur, of pacht.’ Jaap luisterde naar de meester, die de kaart met lijnen en vreemde woorden wist om te toveren tot een begrijpelijk verhaal. Overtoom wees de leerlingen op de omliggende dorpen achter de dijk en zette zijn vinger op de namen die dwars op de lijnen van de kaart stonden geschreven: Wester-Sloot, Middel-Weg, Ooster-Tocht, Ursemmer Ban.

‘Hardop,’ zei Overtoom en wees een voor een de namen op de kaart aan, waarna de klas de woorden opdreunde in het ritme dat ze kenden van rekentafels en rijtjes aardrijkskundige namen. Rij-tjes, in een vast ritme opgezegd, die eindeloos werden herhaald. Net zolang tot iedereen de rijtjes kende, zoals ze de gebeden in de kerk uit het hoofd hadden geleerd door de liturgie van vraag en antwoord. De klas dreunde met één stem: ‘Wester-Sloot, Middel-Weg, Ooster-Tocht, Ursemmer Ban.’

‘Kijk,’ zei Overtoom, ‘hier loopt de Verlaatsweg naar Spierdijk, de weg waarover de meesten van jullie naar school lopen.’ Rechtsboven, onder de kop van een leeuw, was het dorpswapen afgebeeld: twee rechtopstaande hazen, ieder aan een kant van een korenschoof. ‘De enige kleur die in het wapen is ingevuld,’ vertelde de meester, ‘is die van de korenschoof. Hier,’ wees hij, ‘goud.’

De kaart maakte veel duidelijk. Zo overzichtelijk, zonder mensen, had Jaap het dorp nooit eerder gezien. De afstand tot zijn dorp maakte hem groter, alsof hij er ‘vanuit den hoge’ op neerkeek. De

vervreemding maakte ten slotte plaats voor herkenning toen hij in de tekening op de kaart tussen de lijnen langs de 'Middel-Weg' naar zijn huis werd gezogen, het middelpunt, de precieze plaats van de boerderij van zijn ouders.

2.

Geen kind meer

Als boerenknecht was Jaap bij Smal voor 22 cent per uur aangenomen. ‘Een goede boer,’ luidde zijn oordeel. Wat zoiets betekende als ‘goede Duitser’, omdat de meeste nu eenmaal slecht waren, volgens de verhalen. Maar wat ‘slecht’ was, lag niet aan de boeren, maar zat hem in hun positie, de maatschappelijke hiërarchie, het vanzelfsprekende standsverschil. Boeren gaven de toon aan. Ze maakten de dienst uit in het kerkbestuur, armenbestuur, polderbestuur, ook al waren ze volgens Jaap ‘lui, arm en te stom om voor de duvel te dansen.’ Maar ze waren boer.

‘Neem het polderbestuur van de Wogmeer,’ voerde Jaap aan de toeg in café Homan het hoogste woord. ‘Om je rot te lachen. Er zitten er maar twee in die deugen: Oudejans en Duyn. Mannen van formaat. Mannen met hersens, inzet en goede wil. De rest is bedroevend, om te janken. Maar ja, als het maar boeren zijn. Tuinders worden nu eenmaal gezien als tweederangsburgers.’

Jaap en zijn vrienden hielden een handtekeningenactie. Ook anderen moesten kans maken op een plaats in het polderbestuur. Na de verkiezingen traden de vader van Jaap en tuinder Jan Kok als eerste niet-boeren toe in het polderbestuur.

‘Die twee hebben hun ogen uitgekeken,’ vertelde Jaap later aan de gulzige luisteraars in café Homan. ‘Ze vergaderen in het polderhuis. Voor het eten een borrel, tussen de middag overvloedig warm eten en daarna verder vergaderen. Sommige van die boeren doen hun middagdutje terwijl de vergadering gewoon doorgaat. Nou jij weer.’

De ervaringen van Jaap met boeren stonden haaks op de ver-

halen die over hen rondgingen. Als je op school een som moest maken, was die goed of fout. Een tussenweg bestond niet. Maar wat een foute boer was, bleek in de praktijk een goede boer te zijn. Je moest uit eigen ervaring leren hoe de wereld in elkaar zat.

Tot nu toe had hij het met de boeren voor wie hij werkte bijzonder goed getroffen. In 1935, op zijn vijftiende, werd hij verhuurd aan Thomas Steur, een boer in de Zuidermeer. Een ‘belangrijk jaar’, voor Jaap. De korte broek met zwarte kousen eronder werd verruild voor de lange broek. Hij rookte pijp en was geen kind meer. Maar de beslissing om buitenshuis te werken had niet hij, maar zijn vader genomen. In het dorp een paar kilometer zuidwaarts wachtte hem een ‘herenleven’, zoals hij het zelf noemde. ‘Drie gulden per week, boven kost en inwoning. Daarvan moest ik een gulden vijftig afgeven aan thuis.’ Zijn vrienden hingen aan zijn lippen. Ook aan de toog in café Duyn in Spierdijk, waar hij later over zijn avonturen in de Zuidermeer vertelde. ‘Die boer had alleen maar grasland en molk tweeëntwintig koeien. We waren met vijf man. Speciaal voor mij had Steur bij de timmerman een lichte kruiwagen laten maken om de mest uit de stal te rijden. Als er weinig werk was, mocht ik naar huis om vader te helpen, met behoud van loon. Er was één minpuntje,’ vulde hij aan bij wijze van toegift, ‘ik sliep in een bedstee naast de zoon van die boer.’

‘Je was natuurlijk liever bij zijn dochter in bed gekropen,’ lachte De Vries.

Jaap liet de lach van zijn vrienden op zich neerdalen, schoof de sigaret in de sleuf van de asbak, legde duim en vingers rond het jeneverglas en sloeg de inhoud in één teug achterover.

‘Ik was vijftien en die zoon was tweeëntwintig...’

‘Nou en?’

‘Die zoon is aan tbc overleden. Ik bedoel, ik was kennelijk zo sterk en gezond dat ik er ongevoelig voor was, al lag ik elke nacht naast hem in die benauwde bedstee.’

‘We nemen er nog een, Jaap.’

Na een jaar werken bij Steur had Jaap achtenzeventig gulden gespaard en een pak gekocht...

Uit de aantekeningen van Werner Müller: '23 jaar' staat er onder de foto die toen van hem is gemaakt. Een man in donker krijtstreep-pak. Een jasje met brede revers. Vest en wit overhemd met gesteven boordpunten, waaruit de das in een knik uitbolt. Er ligt nog een waas van onwetendheid in het glad geschoren gezicht, al heeft hij de scherpe blik van iemand die kijkt en ziet. Romeinse neus, volle lippen. De oren iets uitstaand. Het achterovergekamde, lichtblonde haar met aan de rechterkant een enkele slag. Mijn vader op jonge leeftijd, zie ik nu ik zelf zestig ben. Hij ziet eruit als een man. Iemand uit een andere tijd. Uit het verleden naar voren gestapt, poserend in pak. In mijn kindertijd was hij afwezig. Nu ik bijna veertig jaar ouder ben dan hij op die foto, is hij veel dichterbij...

Ook bij Arie Smal en Jaap Duyn in de Wogmeer had hij het als knecht naar zijn zin. De praktijk had hem geleerd dat er alleen 'goede boeren' bestonden. Op Kees Commandeur na. Lange Kees, zoals zijn bijnaam luidde. Nota bene de buurman, slechts door een sloot en een weiland van Jaaps ouderlijk huis gescheiden. Een ziekelijk gierige man, die volgens Jaap 'zo uit een boek van Dickens is weggelopen'. 'Op een dag kwam Lange Kees met zijn fiets voor reparatie bij Freek. Volgens Freek moest er een b-band worden vernieuwd. Wat moet dat kosten? vroeg Lange Kees. T-twee v-vijftig, zei Freek. Nou, zei Lange Kees, dat is toch wel erg duur. Toen nam ie de fiets weer mee naar huis en reed ie voortaan op de fiets van zijn werkman naar de Braken om zijn koeien te melken.'

Ze hadden hem voorbij zien gaan, op 'de fiets van Gert Weel'.

'Soms kwam ie 's avonds bij ons thuis een praatje maken,' vertelde Jaap. 'Dan stak ie altijd een sigaar van mijn vader op. Nooit nam ie een sigaar voor mijn vader mee.'

Behalve buur, was Commandeur de hypotheekhouder van de

boerderij van Jaaps vader. Dat was ook nog een mooi verhaal. Maar eerst nog een rondje bier.

‘Niek!’ riep Jaap naar kastelein Duyn, ‘nog een keer hetzelfde.’ Duyn zette een paar glazen bier neer en schonk Jaap nog een borrel in.

‘Op 2 februari 1936, ik was toen zestien, ging ik als knecht te werk bij Lange Kees,’ vervolgde Jaap zijn verhaal. ‘Lange Kees was schatrijk, getrouwd, geen kinderen. Veertien hectare land en veertien koeien.’

‘Jaap en cijfers,’ zei Pauw. Er werd gelachen.

‘Bij Steur was ik een van de vijf, maar bij Commandeur was ik de enige knecht. Alleen in de hooitijd nam hij er een losse arbeider bij. Ik begon voor twaalf cent per uur met brood toe. Het tweede jaar verdiende ik vijftien cent, zonder brood toe.’

‘Je ging er dus op achteruit,’ lachte Dignum.

‘Ik vrat de hele wereld op,’ zei Jaap. ‘Wat een dagen maakte je. Van ’s morgens vijf tot ’s avonds zes.’

Je vader interview je niet. Althans niet officieel, met een recorder op tafel, zoals ik beroepshalve wel eens politici, sporters en schrijvers interviewde. Ik dacht er niet eens aan. Ik bedoel, het kwam niet in mij op. Het was zelfs geen punt van overweging. Potsierlijk zou het zijn, geforceerd en ongemakkelijk. Tot ik op een dag met mijn zoon mijn vader weer eens opzocht in het verzorgingshuis waar hij verbleef op een steenworp afstand van zijn ouderlijk huis. Vanuit zijn kleine kamer keek hij uit over een weiland met wat geiten, dat doodliep tegen een dijk met een rietkraag waarachter de ringvaart boven de polder lag. Mijn vader was negentig en mijn zoon eenentwintig. Bijna de leeftijd die mijn vader had op die foto in krijstreeppak. Mijn zoon luisterde gretig naar de verhalen van zijn opa en genoot van het Westfries en de krachttermen waarmee hij zijn verhalen inhoud gaf. Body and soul. Hij vertelde over de jaren dat zijn vader hem ‘verhuurde’ als knecht. Zodra hij terugkeerde in het verleden, dat stevig

overeind stond op een onwrikbaar fundament van namen, feiten en cijfers, was hij in zijn element en vergat hij zijn lichamelijk ongemak, zijn katheter en zijn onhandig 'gehannes' met de rollator. Zijn hese stem werd krachtiger; hij was op bekend terrein. Thuis. Ik nam me voor hem te interviewen aan de hand van foto's uit het boekje Wogmeer in oude ansichten, waar hij zelf aan had meegewerkt en waarin desondanks tot zijn grote ergernis toch nog fouten stonden. In november, een halfjaar voor zijn dood, sprak ik een uur met hem. Ik ben bij hem op bezoek, zit bij hem aan tafel en luister...

'Het derde jaar verdiende ik achttien cent,' ging Jaap onverstoord door. 'Mijn vader had een hypotheek bij hem van negenduizend gulden tegen 4 procent rente. Op 1 februari en 1 augustus betaalde mijn vader 180 gulden rente. Dat is 360 per jaar, zo'n zeven gulden per week.'

'Laat het rekenen maar aan Bommer over,' lachte Spruit.

'Als je bedenkt dat het weekloon van een arbeider twaalf, zestien gulden per week was. Maar die boer moest de laatste cent hebben en op tijd. Elke week werd er zeven gulden van mijn loon afgehouden. Mijn vader verdiende bijna niks en mijn moeder maakte schulden bij de bakker en de slager. Hij zei: zolang ik de rente betaal, zet niemand me van mijn bedrijf.'

'Slager Van Dam, bakker Jas Kuiper,' wist Spruit.

'Niemand van die lui is gestopt met leveren,' zei Jaap, 'hoe moeilijk sommigen het zelf ook hadden. Dat vertrouwen is niet beschaamd; eind 1940 waren alle schulden betaald.'

'Was die boer nog rijker,' lachte De Vries.

'Lang heeft hij er niet van genoten,' zei Jaap, 'hij is in 1942 overleden.'

'Ik krijg dorst van al dat praten,' zei Willem de Vries en hij legde een gulden op de bar.

'Vier bier en een borrel.'

'Voor mij ook een bier,' zei Jaap.

‘Sprakwater,’ zei Spruit. De anderen lachten.

‘Op mijn achttiende mocht ik mezelf verhuren,’ pakte Jaap de draad van zijn verhaal op. ‘Ik wilde twintig cent per uur. Maar Kees wilde niet meer betalen dan negentien cent. Op een avond zette hij melk aan de weg. Ik zei: Kees, ik heb me bij Arie Kok verhuurd. Ik kom maandag niet meer. Hij zei niks, helemaal niks.’

‘Nôh jô, wat een kaffer,’ zei De Vries.

‘Theo Korfage, een loonwerker, heeft de suikerbieten binnengehaald. Maar die kon het alleen niet af. Toen moest Lange Kees er een werkman bij nemen. Dirk Mes moest ie 25 cent betalen, want dat was een getrouwde man met kinderen. Ik had het al die jaren in mijn eentje klaargespeeld.’

‘Tjôh, wat een manse aap,’ zei Dignum.

‘Toen kwam de oorlog,’ zei Jaap en hij liet met gevoel voor drama een stilte vallen. ‘Vanaf mei 1940 stegen de landbouwprijzen met honderden procenten. Toen mijn vader na de oorlog bij weduwe Commandeur de hypotheek kwam aflossen, was zij daar helemaal niet blij mee. Nu kreeg ze geen hoge rente meer over dat geld en moest ze het zelf beheren.’

‘Mannen,’ riep Duyn, ‘het biljart is vrij.’

Vijf jaar en vier bazen later was Jaap terug bij zijn ouders. En nog nauwelijks thuis, was hij klaar voor de grote sprong.

‘Leren is een zegen,’ had zijn oom gezegd. ‘Doodzonde als je daar niks mee doet. Je kunt toch niet je hele leven als boerenknecht blijven werken. Je vader kan je best missen; hij heeft aan je broer Olaf een goeie en straks komt Kees aan de beurt.’ De jongste.

Jaap luisterde. De woorden van zijn oom onderstreepten de beslissing die hij al genomen had. Weg, een ander leven tegemoet, in uniform. Thuis had hij niks meer te zoeken. Het gezin was al sterk uitgedund sinds zijn drie oudste zusters – van 1915, 1916 en 1917 – getrouwd uit huis waren. Broer Arie was na de oorlog, na zijn ‘ontslag’ uit kamp Amersfoort, omdat volgens de Duitsers zijn

papieren niet in orde waren, in november 1945 als vrijwilliger naar Indië vertrokken.

Ook Jaap zou vertrekken. Hij kende het dorp als zijn broekzak. En niet alleen het dorp. Door zijn werk, voetbalwedstrijden, kermissen, dans- en biljartavonden was hij al ver voorbij de horizon van dijken en kerkspitsen in verre vreemde dorpen doorgedrongen. Tussen Castricum en Venhuizen stond hij bekend als 'de danser'. Hij leidde de meisjes aan zijn hand door rokerige danszalen tot zij er blosjes van op de wangen kregen. Een jonge hond voelde hij zich, opgewonden kwispelend in de naoorlogse vrijheid.

'Op hoop van zegen,' zei zijn moeder, die de lege borden van tafel pakte.

'Douane?' vroeg zus Jo.

'Controleren aan de grens,' zei Jaap.

'Waar dan?'

'Waar ze me nodig hebben.'

'Jij blijft tenminste nog in Nederland,' zei zijn moeder, doelend op zoon Arie, die zoals uit zijn eerste brief bleek, in een kazerne in Aldershot in Engeland verbleef in afwachting van inscheeping in Southampton naar Indië.